

MÜSLİM b. KUREYŞ

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyadın), İstanbul 1987, X, 33-34, 41-42, 60, 65, 69, 110-111, 116, 120-121, 122-123, 125-127, 128-130; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 30-31, 36, 48, 50, 72, 77, 78, 79; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mi'â-tü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 197-198, 202-203, 207, 215-216, 220-221, 229-230, 234, 235-238, 242-243, 248; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, II, 58-61, 67-73, 75, 77, 78-79, 81-83, 88-89, 90-92; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 267-269; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 482-483; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, bk. İndeks; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 32, 41; a.mlf., *Alp Arslan ve Zamanı*, İstanbul 1972, s. 100-103, 120; Said ed-Diveci, *Târîhu Mevşil*, Musul 1402/1982, s. 167-169; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 99-100, 101, 102-106, 107, 112, 113-119, 124, 127, 131-132; Ali M. Ali Üdeh el-Gâmidî, *Bilâdü's-Şâm*, [baskı yeri yok] 1404/1984 (el-Mektebetü'l-Faysaliyye), s. 233-261; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 73-74; Gülay Ögün Bezer, "Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları", *TTK Belleten*, LXI/230 (1997), s. 71-72, 74-76, 77-79; M. Sobernheim, "Müslim b. Kureyş", *İA*, VIII, 822-823.

GÜLAY ÖGÜN BEZER

MÜSLİM b. VELİD

(bk. SARİULGAVÂNÎ).

MÜSLÜMAN

(bk. İMAN).

MÜSLÜMAN KARDEŞLER

(bk. İHVÂN-ı MÜSLİMİN).

MÜSLÜMAN KONGRELERİ

Rusya Türkleri'nin
1905-1917 yılları arasında
dinî, siyasî ve içtimâî
haklar elde etmek amacıyla
düzenledikleri toplantılar.

Ruslar'ın 1904-1905 Rus-Japon savaşında yenilgiye uğraması, rejime muhalif kesimlere ve Çarlık hâkimiyetinde yaşayan milletlere gizli olarak yürüttükleri siyasî faaliyetlerini açıkça sürdürme imkânı sağladı. Daha savaş devam ederken ülkenin çeşitli şehirlerinde hürriyet ve eşitlik ilkeleri temelinde devleti yeniden islah maksadıyla toplantılar yapıldı. Rusya'da muhalefeti oluşturan grupların temsilcilerinin Ekim 1904'te Moskova'da, Kasım

ayında Petersburg'da şehrin yöneticileriyle gerçekleştirdikleri toplantıda bazı kararlar alındı. Moskova toplantısının kararlarını ele geçiren Abdürreşid İbrahim, bunlardan cesaret alarak o sırada İçişleri Bakanlığı'na tayin edilen Svyatapolk Mirski'yî Petersburg'da ziyaret edip Rusya Türkleri'nin taleplerini bildirdi. Talepleri olumlu karşılayan bakan bu konuda kendisine resmen başvurulmasını istedi. Bu olay Rusya Türkleri'nin resmî temsilcilerini seçme sürecini başlatmış, seçilen temsilciler 1905-1917 yılları arasında beş kongre gerçekleştirmiştir. Bu kongreler "müslüman kongreleri, müslüman cemiyeti, müslümanların resmî nedveleri, müslümanların cığılışı" gibi adlarla anılmıştır.

Birinci Kongre (Ağustos 1905). Abdürreşid İbrahim, Petersburg dönüşü Ufa'da Orenburg Dinî İdaresi'nin (müftülük) yeniden düzenlenmesi, idare meclisinin sayısının artırılması, idarenin masraflarının karşılanması için Kur'an-ı Kerim'in sadece bu kurum tarafından bastırılması, mektep ve medreselerin buraya bağlanması ve her vilâyette şubelerinin açılması gibi teklifler içeren bir lâyiha hazırlayarak meclise sundu. Ancak bu lâyiha meclis üyelerince bir hayal olarak nitelendirildi. Bunun üzerine görüşlerini anlatmak için çeşitli şehirlerde küçük çaplı toplantılar yapan Abdürreşid İbrahim beklediği desteği bulamamasına rağmen ümidini yitirmedi. Ufa'ya döndüğünde şehrin ileri gelenlerinden Bünyamin Ahtemov, Muhammed Tevkiyev ve Haydar Sirtlanov lâyihayı memnuniyetle karşıladıklarını ve kendisine destek vermeye hazır olduklarını bildirdiler. Ufa'dan Troisk şehrine geçen Abdürreşid İbrahim, Veli Bay Yauşev ve Hacı Ahmed Rahmanov gibi zengin kişilerden yardım sözü alınca Kızılyar'a gitti. Burada yapılan toplantıda Kızılyarlılar'ın resmî delegesi seçildi. Petersburg'da çeşitli temaslarda bulduktan sonra Kazan'a geçti. Yusuf Akçura'nın evinde Bünyamin Ahtemov'un da katıldığı görüşmede Kazan'da genel bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Yusuf Akçura'nın organize ettiği, Kazan ileri gelenleriyle bazı imamların çağrıldığı ve elli-altmış kişinin katıldığı toplantıda Abdürreşid İbrahim'in lâyihası esas alınarak yeni bir lâyiha hazırlama görevi Seyid Gerey Alkin'e verildi. Ardından yapılan ikinci toplantıda Seyid Gerey'in hazırladığı lâyiha görüşülüp kabul edildi ve bir heyet tarafından İçişleri bakanına bildirilmesine karar verildi. Ayrıca Petersburg'da geniş katılımlı bir toplantı yapılması konusunda anlaşmaya varıldı. Aynı günlerde Türkler'in yoğun ola-

rak yaşadığı bölgelerin temsilcileri de Petersburg'a gidip kendi bölgeleriyle ilgili isteklerini İçişleri bakanına sundular; ancak bir netice elde edilemedi. 8 (21) Nisan 1905'te Petersburg'da Abdürreşid İbrahim'in evinde bir araya gelen Ali Merdan Topçubaşı, Ağaoğlu Ahmet, Ali Hüseyinzâde, Muhammed Âlim Maksud, Bünyamin Ahtemov siyasî bir parti kurmaya karar verdiler. Kırım'dan Petersburg'a gelen Gaspıralı İsmâil Bey de bu fikre katıldı ve ilk toplantının Nijni Novgorod şehrinde yapılması kararlaştırıldı. Ağustos ayının 10'una doğru ülkenin çeşitli bölgelerinden delegeler Nijni Novgorod'a gelmeye başlayınca toplantı için validen iki defa izin istendi. Ancak vali, Nijni Novgorod'da ihtilâlci hareketler yüzünden ilân edilen sıkıyönetimi bahane ederek kongreye izin vermedi. Bunun üzerine toplantı Oka nehri üzerinde bir gemide yapıldı. 15 (28) Ağustos 1905'te başlayan toplantının başkanlığına Gaspıralı İsmâil Bey seçildi. Yirmi sekizi Kafkasya'dan, sekseni İdil-Ural bölgesi ve Kırım'dan olmak üzere 108 kişinin katıldığı toplantıda Rusya müslümanları birliği teşkilâtının kurulması, bunun on altı şubeye bölünmesi, müslümanların Ruslar'la eşit haklara sahip olması için çalışılması ve bu hususta Rus terakkîperverleriyle iş birliği yapılmasına karar verildi. Müslümanların bu ilk toplantısı siyasî bilgi, tecrübe ve basın desteğinden yoksun bir topluluk için başarılı bir adımdı. Ayrıca Rusya'da yaşayan Sünnî ve Şîî müslümanların temsilcilerinin ilk defa bu toplantıda bir araya gelmesi önemli bir gelişme sayılır.

İkinci Kongre (Ocak 1906). Birinci kongrede ikinci toplantının Kazan şubesinde düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Kazan komitesi üyesi Yusuf Akçura kongrenin 16 (29) Ocak'ta Moskova'da toplanacağını delegelere bildirdi. Ancak hükümetten izin alınamayınca toplantı yeri Petersburg olarak değiştirildi. Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelen delegeler 15 Ocak günü toplantının yapılacağı salona geldiklerinde hükümetin toplantıyı yasakladığını öğrendiler. Ertesi gün izin için tekrar başvurulduysa da bir sonuç alınamadı. 18 (31) Ocak'ta İçişleri Bakanlığı'na giden kongre temsilcileri bakan tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine delegeler, Cem'iyet-i Hayriyye Dairesi'nde bir toplantı yaparak Ali Merdan Topçubaşı'nın hazırladığı Rusya Müslümanları İttifakı Nizamnamesi'ni müzakereye başladılar. 22 Ocak'ta (2 Şubat) Petersburg gazetelerinde hükümetin her türlü toplantıya izin verdiği haberi yayımlanınca ertesi gün elliden fazla delege Mu-

hammed Âlim Maksud'un evinde bir araya geldi. Toplantıya katılanlar Rusya müslümanlarının ittifakı için çalışacaklarına dair yemin ettiler. Kabul edilen nizamnameye göre Rusya Müslümanlarının İttifakı adı verilen teşkilâtın bir merkez komitesi olacak ve bütün Rusya on altı bölgeye ayrılacaktır. Her bölgede mahallî meclisler oluşturulacak ve meclis üyeleri o bölgede toplanacak kongre tarafından seçilecektir. Her yılın 15 Ağustosunda merkezlerden birinde genel kongre yapılacaktır. Ayrıca müslümanların sayısına göre Duma'ya milletvekili göndermek için Rusya hükümetine başvurulmasına karar verildi. Toplantıda Rus siyasî partileriyle iş birliği meselesi de görüşüldü ve alınan kararlar bir dilekçeyle hükümete bildirildi.

Üçüncü Kongre (Ağustos 1906). Abdürreşid İbrahim, Muhammed Âlim Maksud ve Lutfullah İshakov, üç ay boyunca mücadele verdikten sonra hükümetten 1 (14) Ağustos 1906'da siyasî meseleleri tartışmak şartıyla Nijni Novgorod'da bir kongre düzenlemek için izin aldılar. Kongrede Rusya müslümanlarının dinî meseleleri, ilk mekteplerle dinî medreselerin ıslahı, imam, öğretmen ve müderrislerin durumlarının düzeltilmesi gibi konular görüşülecekti. Delegeler ağustos ayının başlarında Nijni Novgorod'a gelmeye başladılar. Gaspıralı İsmâil, Seyid Gerey Alkin ve Ali Merdan Topçubaşı, alınan izin çerçevesinde kongrenin dinî bir toplantı niteliğine büründüğünü söyleyerek kongreyi boykot etme tehdidinde bulundular. 16 (29) Ağustos'ta esnaf kulübü salonunda başlayan kongreye resmî izne dayandığı için önceki kongrelere oranla büyük bir katılım oldu. Kongrenin başkanlığına Ali Merdan Topçubaşı getirildi. Abdürreşid İbrahim tarafından hazırlanan gündeme siyasî mahiyette bir madde konulmaması tepkiyle karşılandı. İttifakın önderleri, kültür meseleleriyle uğraşmaktan ziyade müslümanları siyasî bir teşkilât içinde toplamayı arzuluyordu. Bu hususta Yusuf Akçura ile Gaspıralı İsmâil uzun konuşmalar yaptılar. Kongrenin müzakere ettiği konular arasında en önemlisi yine eğitim meselesiydi. Kazanlı öğretmen - molla Abdullah Apanayev başkanlığında oluşturulan on beş kişilik komisyon Rusya müslümanlarının eğitim hayatıyla ilgili bir rapor hazırladı. Buna göre Rusya müslümanlarının eğitim sistemi her bölgede aynı olacak, mekteplerde mahallî ağızlarla birlikte Türkler'i birleştirici edebî Türkçe (Türkiye Türkçesi) okutulup öğretilecekti. Kongrede görüşülen meselelerden biri de dinî - ruhanî müesseselerin ıslahı idi.

Komisyon, on üç maddeden oluşan raporunda Rusya müslümanlarının dinî kurumlarına ait mevcut kanun ve hükümlerin değiştirilmesi, müftülerin halk tarafından seçilmesi, bütün müslüman önderlerin hukukun Rus papazlarıyla aynı seviyeye getirilmesi teklif ediliyordu. Ayrıca kongre başkanı Ali Merdan Topçubaşı'nın, Kafkasya'daki Sünnîlik ve Şîilik gibi mezhep ayrılıklarının teşkilât yönetiminde hiçbir etkisinin olmaması gerektiği hususundaki teklifi kabul edildi. Toplantıya katılanların tamamı "usûl-i cedid"i benimsedi.

Bu kongreden sonra Rus hükümeti müslümanların meselelerini görüşmek üzere üç danışma toplantısı düzenledi. 1907'de Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan ibtidâî mekteplerle ilgili ilk toplantıya İbrahim Akçurin ile Duma üyesi Mirza Ayaz Yenikiev katıldı. Bu toplantıda Rusya müslümanlarını ayağa kaldıran "31 Mart kararları" kabul edildi. Müslümanlardan bu derecede bir tepki beklemeyen hükümet toplantıda alınan kararları daha sonra iki defa değiştirmek zorunda kaldı. İkinci toplantı 14-15 Aralık 1913'te Ufa'da gerçekleştirildi. Yabancı Dinler İdaresi'nin düzenlediği bu toplantıda mektep ve medreselerle ilgili önemli kararlar alındı ve hükümete sunuldu. Rusça ve Tatarca olarak yayımlanan kararlar müslüman halk tarafından benimsendi. Yine aynı kurumun 30 Nisan 1914'te tertip ettiği ve Rusya müslümanlarını ilgilendiren çok önemli meselelerin müzakere edildiği toplantıda müslümanlardan temsilci çağrılmadı. Bunun üzerine müslümanlar Petersburg'da yeni bir toplantı yapmak istediler. Duma üyesi Tevkilev, Petersburg'da 6 Mayıs 1914'te bir toplantı düzenlemek istediklerini İçişleri bakanına bildirince 10-25 Haziran tarihleri arasında toplantı yapılmasına izin verildi.

Dördüncü Kongre (Haziran 1914). Hükümet Petersburg'daki kongreye müsaade etmekle birlikte faaliyet sahasını kısıtladı. Gazetecilerin kongreyi takip etmesi yasaklandı. 15 Haziran 1914'te Hasan Ata Muhammedov tarafından açılan kongreye Rusya'nın çeşitli bölgelerinden otuz bir delege katıldı. Üç komisyon oluşturularak çalışmalara başlandı. Duma üyesi Bünyamin Ahtemov, Kafkasya ve Kırım müftülüklerinin Orenburg Müftülüğü'ne göre daha fazla haklara sahip bulunduğunu ve mahkeme-i şer'iyyenin ıslah edilmesi gerektiğini belirtti. Sadri Maksudi (Arsal), konuşmasında 20 milyonluk bir topluluğa hizmet eden mahkeme-i şer'iyyeye yıllık sadece 6000 ruble tahsis edilmesini eleştir-

di. Türkistan delegesi General Yenikiev, Türkistan'daki Ruslaştırma taraftarlarının müslümanların eğitimini engelleme yoluna gittiklerini, Kırgız delegesi Karatayev, Kırgızlar'ın 1868 yılından beri dinî idarenden, mektep ve medreselerden mahrum olduklarını söyledi. Kırım delegesi Mustafa Müftüzâde, Kırım Mahkeme-i Şer'iyyesi ile ilgili bir konuşma yaptı. Ayrıca hükümetin müslümanlara ait mekteplerde fen derslerinin okutulmasına karşı olmasının sebebini anlayamadığını bildirdi. Toplantının sonunda din adamları ve bölge temsilcilerinden oluşan meclislerin açılması, müslümanların mektep ve medreselerinin Eğitim Bakanlığı'ndan alınarak dinî idarelere geri verilmesi, dinî mektep ve medreselerin müstakil olması, cami ve medrese inşasına ruhanî idarelerin de katılması kararı alındı. Kafkas Dinî İdaresi hakkında hazırlanan lâyihanın Duma'nın kış dönemi çalışmalarında müslüman temsilcileri tarafından Duma gündemine konulması kararlaştırıldı. Ayrıca mektep ve medreseler, vakıflar, vilâyet meclisleri, şer'î mahkemeler, müftü ve şeyhülislâmlar hakkında 119 maddelik bir lâyiha kabul edildi. Bu maddeler arasında siyasî mahiyetteki tek talep, Türkistan ve Bozkır (Dala) eyaleti Kırgızlarına da (Kazak) Duma'ya temsilci gönderme hakkının tanınmasıydı.

Beşinci Kongre (Mayıs 1917). Bu kongre, Rusya'da yaşayan Türk ve müslümanların katıldığı genel bir toplantı olması sebebiyle Bütün Rusya Müslümanlarının Umumi Kurultayı olarak da adlandırılmaktadır. Kongrenin zabıtları da aynı adla yayımlanmıştır. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Rusya'da kurulan geçici hükümetin siyasî toplantılara izin vermesinin ardından Türkler 1914 yılından beri ara verdikleri siyasî mahiyetteki toplantılara yeniden başladılar. Duma'daki müslüman üyelerin gayretiyle iki ay gibi kısa bir sürede olağan üstü bir kongre için gerekli zemin hazırlandı. Türk ve müslümanların yaşadığı bölgelerden ve çeşitli kesimden 450 civarında delegeye davetiye yollandı, ardından delege sayısı iki katına çıkarıldı. Davetsiz gelenlerle birlikte 980 delegenin katıldığı kongrenin en ilginç yanı 112 kadın delegenin ilk defa kurultaya iştirak etmesiydi. Kongre, bir okul binasında Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu başkanı Kafkasyalı Ahmet Salihov'un başkanlığında 1 (14) Mayıs 1917 tarihinde çalışmalarına başladı. Kongreye katılan Yabancı Dinler Dairesi başkanı Kotlayerski, konuşmasının büyük kısmını Rus İmparatorluğu'nda yaşayan müslümanların ve Rus olmayan mil-

MÜSLÜMAN KONGRELERİ

letlerin din, dil ve eğitim meselelerine ayrılarak geçmişte yapılan hataların yeni dönemde tekrarlanmaması için hükümetin gayret göstereceğini, fakat Rusya'dan ayrılma taraftarı olan milletlere bu hakkın verilmeyeceğini belirtti. Ali Merdan Topçubaşı, geçmiş dönemdeki baskı ve zulümleri protesto ederek geçici hükümetten isteklerini açıkladı. Letonya, Litvanya ve Polonya millî teşkilâtlarından gelen misafirler Rusya'nın sadece Ruslar'a ait olmadığını belirterek İslâmiyet hakkında olumlu konuşmalar yaptılar. Kazan Kadınlar Kongresi adına konuşan Zahide Burnaşova kadın-erkek eşitliğini savundu. Başkanlık divanı, geçici büro tarafından hazırlanan programı kabul ederek Rusya'nın gelecekteki idare şekli, işçiler, toprak-su, kadın-kız, kurucu meclis seçimleri için hazırlık, savaş ve askerî teşkilât, dinî ve medenî işler, eğitim ve mahallî idareler adlı dokuz komisyon oluşturdu. Ahmed Salihov konuşmasında Rusya'nın gelecekte parlamenter bir halk cumhuriyeti olmasını ve müslümanların millî-medenî özerkliklerinin anayasa tarafından garanti altına alınmasını talep etti. Mehmed Emin Resulzâde, Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan gibi ayrı özelliklere mâlik olan Türk kavimleri için özerklik istediklerini söyledi. Yapılan oylama sonunda Resulzâde'nin federal düzen kurma görüşü çoğunlukla kabul edildi. İlyas Alkin'in başkanlığında yapılan oturumda İç Rusya, Sibirya ve Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi'nin seçimleri yapıldı. Kongrenin önemli gündem maddelerinden biri de müslüman kadının geleceği konusuydu. Sert müzakereler neticesinde, Mûsâ Cârullah Bigi ve Âlimcan Barudî gibi din âlimlerinin fikirlerine müracaat edilerek 24-27 Nisan'da (7-10 Mayıs) Kazan'da yapılan Kadınlar Kurultayı'nda alınan kararlar benimsendi. Kadınlara erkeğin dinen eşit olduğunu, kadınların siyasi, içtimai faaliyetlere ve seçimlere katılabileceğini, nikâh sırasında her iki tarafın da rızasının alınmasını, kadınlara boşanma hakkı verilmesini savunan, birden çok kadınla evlenmeyi yasaklayan bu kararların şeriata uygun olmadığını beyan eden 191 imzalı bir önerge kongre başkanlığına sunuldu. Kırım Mahkeme-i Şer'iyyesi üyeleri de kararları protesto ettiklerini bildirdiler. Türkistan temsilcileri adına bir yazı gönderen on beş kişi de aynı görüşteydi. Öte yandan kongrede merkezî müslüman şûrası (millî şûra) kurulması teklif edildi. Bu konuda kongrenin ikinci oturumunda bir konuşma yapan Ömer Tiregulov hürriyetin ilâniyle birlikte müslümanlar bürosu, halk komitesi, vatanşahlık, fikir dağıtma cemiyeti gibi ad-

larla birçok millî teşkilâtın kurulmasına rağmen daha önce Duma'da bir tek siyasi teşkilâtın (müslüman fraksiyonu) bulunduğunu belirterek kurulması düşünülen etkili bir siyasi teşkilâtın niteliğine dair düşüncelerini kongreye sundu. Oylama sonunda millî şûradan önce kurucu meclis için yapılacak seçim kampanyasında uygulanacak stratejinin tesbitine öncelik verilmesi kararlaştırıldı. Rusya'da yaşayan hemen hemen bütün Türk boylarının farklı görüşlere sahip temsilcilerinin fikirlerini ilk defa açıkça ifade edebilmiş olmaları beşinci kongrenin en önemli özelliği olarak dikkat çekmektedir. Çarlık rejiminin çöküşünden sonra Rusya'da geniş bir hürriyet havasının esmesi, Türk boylarının ortak düşmana karşı bir Türk birliğinin oluşturulması gerektiği hususunu görmelerini engellemiş, ayrıca her boy kendi bölgesel sorun ve çıkarlarını düşündüğünden bir gelişme sağlanamamış ve yapılan kongrelerden bir netice alınamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mûsâ Cârullah Bigi, *Umum Rusya Müslümanlarının III. Resmî Nedveleri*, Kazan 1906; a.mlf., *Islahat Esasları*, Petrograd 1917, s. 1-10, 169-242; a.mlf., "Petersburg'da Müslümanlar Cemiyeti I", *Ülfe*, sy. 7, Petersburg 22 Ocak 1906, s. 2; a.mlf., "Petersburg'da Müslümanlar Cemiyeti II", a.e., sy. 9 (2 Şubat 1906), s. 1-2; a.mlf., "Petersburg Cemiyeti", a.e., sy. 10 (9 Şubat 1906), s. 1; a.mlf., "Petersburg Cemiyeti", a.e., sy. 11 (16 Şubat 1906), s. 1-2; a.mlf., "Rusya Müslümanlarının Üçüncü Nedvesi", a.e., sy. 37 (30 Ağustos 1906), s. 2; *Bütün Rusya Müslümanlarının 1917-nci Yılda 1-11 Mayıs Meskevde Bulgan Umumi Seyzâdininin Protokolleri*, Petrograd 1917, s. 12 vd.; Alimcan İbrahimov, *Tatarlar Arasında Revolyutsiya Hareketleri 1905*, Kazan 1926, s. 144-158; Lyutsian Klimoviç, *İslam v Tsarskoy Rossii*, Moskva 1936, s. 268-270; Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristanı* (trc. Mehmet Emircan), Ankara 1981, s. 77-145; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985, s. 90-98, 267-290; a.mlf., *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi*, İstanbul 1998, s. 70-72, 87-106; Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga, Tatars*, Stanford-California 1986, s. 104-122; *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları* (haz. İhsan İlgar), Ankara 1990, s. VIII-XXV, 43-518; C. W. Hostler, *The Turks of Central Asia*, London 1993, s. 106-110; Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler*, Ankara 1996, s. 69-85; İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Ankara 1997, s. 26-50; Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*, Ankara 1997, s. 40-108; M. K. Muharyamov, "O perecmotre otsenki roli partii 'İttifak' i Musulmanskoy Fraktsii Gosudarstvennoy dumy", *Yaziki, Duhonaya Kultura i Istoriya Tyurkov: Traditsii i sovremennost*, Moskva 1997, III, 69-71; R. R. Fahrudinov, "Etapı Tatarskogo natsionalnogo dvijeniya naçala XX v. (1905-1917)", a.e., III, 79-82; T. A. Biktimirova, "O Vserossiyskikh musulmanskih s'ezdah v 1905-1906 gg.", a.e., III, 104-105; Rafael Muhammedtin, *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1998,

s. 51-53; Osman Zaatov, "Rusya'da Hürriyet Yolunda Hareket Edenlere Yeni Arkadaşlar", *el-Asrû'l-cedid*, sy. 3, Uralsk 1906, s.147-149; "Petersburg'da İslamlar İçtimai", *Ülfe*, sy. 6 (19 Ocak 1906), s. 1; "Petersburg'dan Mühim Anlar", a.e., sy. 6 (19 Ocak 1906), s. 2; "Rusya Müslümanları İttifakı-Birleşmek ve İttihad", a.e., sy. 8 (26 Ocak 1906), s. 2; "Rusya Müslümanları İttifakı Nedir?", *Azad Halık*, sy. 1, Kazan 4 Haziran 1906, s. 2; "Rusya'daki İnkılabın Türklere Tesiri", a.e., sy. 1 (4 Haziran 1906), s. 2; "Müslümanların Üçüncü Cıyılışı", a.e., sy. 12 (27 Ağustos 1906), s.1-2; "Müslümanların Üçüncü Cıyılışı", a.e., sy. 13 (30 Ağustos 1906), s. 1-2; "Müslüman İttifakı Cemiyeti'nde Gençlerin (Solların) Çıkardığı Karar", a.e., sy. 13 (30 Ağustos 1906), s. 1-2; "Müslümanların Üçüncü Cıyılışı (Nijn Novgorod 18. Ağustos 3. meclis)", a.e., sy. 14 (3 Eylül 1906), s. 1-3; "Müslümanlar Cıyılışı IV. Meclis", a.e., sy. 15 (6 Eylül 1906), s. 2-3; "Petersburg'da 6. May'da Müslümanlar Tarafından Yasalacak Kineş Meclisi Hakkında Cıyılış", *Turmuş*, sy. 56, Ufa 25 Nisan 1914, s. 1-2; "Kineş Meclisine Ruhsat Birilgen", a.e., sy. 57 (27 Nisan 1914), s. 1-2; "Fevkalade Türk Heyetinin Yalta'ya Külüvi", a.e., sy. 60 (4 Mayıs 1914), s. 2; "Tatar Dünyası", a.e., sy. 63 (14 Mayıs 1914), s. 1-2; Sultan Selim Giray Cantürin, "İzah", a.e., sy. 63 (14 Mayıs 1914), s. 2; "Kineş hem iş", a.e., sy. 66 (21 Mayıs 1914), s. 1-2; "Petersburg'da Müslümanlar Syezdi", a.e., sy. 78 (22 Haziran 1914), s. 2; Şerif Manatov, "Syezdi hem Biz", a.e., sy. 79 (25 Haziran 1914), s. 1; "Payitahtta Müslüman Syezdi", a.e., sy. 79 (25 Haziran 1914), s. 2-3; "Petersburg'da Müslüman Syezdi", a.e., sy. 81 (29 Haziran 1914), s. 2; K. Karibov, "Cihangir Hazret ile Müsahebe", a.e., sy. 83 (4 Temmuz 1914), s. 1-2; "Rusya Müslümanlarının Dinî İşleri Toğrusunda Lâyiha", a.e., sy. 88 (18 Temmuz 1914), s. 1-2; sy. 89 (20 Temmuz 1914), s. 1-2; sy. 90 (23 Temmuz 1914), s. 2-3; Akdes Nimet Kurat, "Rusya Türklerinin Medenî Uyanış Devri", *DTCFD*, XXIV/3-4 (1969), s. 129-146; M. Aydın Turan, "Kuzey Kafkasya ve Rusya Müslümanlarının Öncü Aydınlarından Ahmet Tsalıkkatı", *TT*, XXVI/153 (1996), s. 176-185.

İSMAİL TÜRKÖĞLU

MÜSNED

(bk. İSNAD).

MÜSNED

(المسند)

İlk kaynağına kadar senedinde kesiklik bulunmayan hadis.

Sözlükte "dayanmak, yaslanmak" anlamındaki sünüd kökünün "if'âl" kalıbından türeyen müsned kelimesi "isnad edilmiş, söyleyene dayandırılmış söz" demektir. Hadis terimi olarak "senedi son râvisinden ilk râvisine (genellikle Resûl-i Ekrem'e) kadar muttasıl olan hadis" demektir. Merfû ve muttasil terimleriyle yakından ilgili olan müsned, hadis usulüne dair eserlerde "ma'rifetü'l-müsned (mesânid) mine'l-esânid, el-